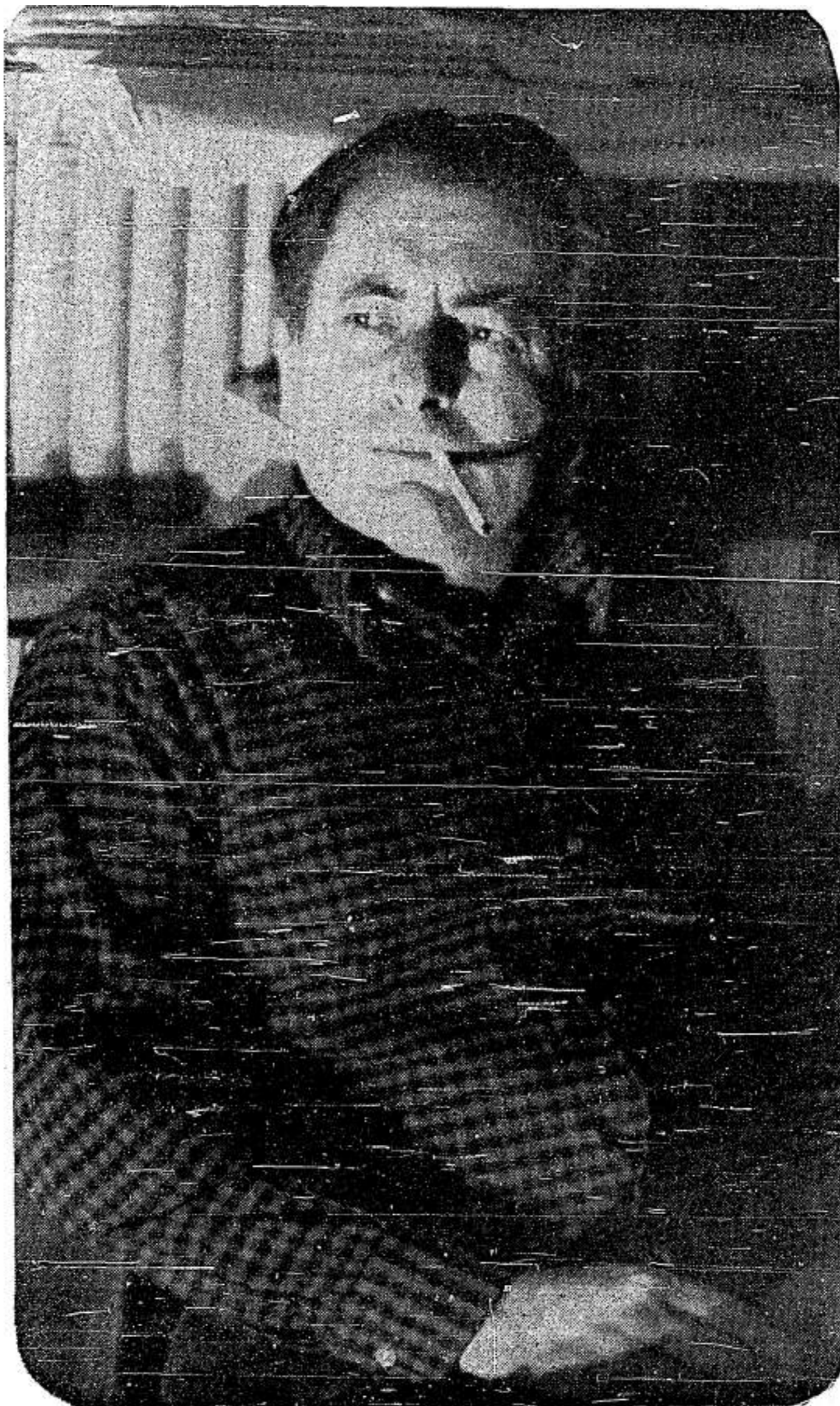

רומנים זה ענין קשה שיחה עם משה שמיר

בפברואר 1948, בדיוק לפני עשרים וחמש שנה, יצא לאור הרומן הראשון של משה שמיר, "הוא הלך בשדות", עתה מכנסת הוצאת "עם עובד" את כל כתביו, ובימים אלה יצאו לאור, בהידור נקיין, וטעם רב, שלושה מן הרומנים הראשונים שלו, "הוא הלך בשדות", "במו ידיו" ו"מלך בשר ודם", והרי זה מעין סיכום דרך, ואולי גם פתיחה של דרך.

מאת עלי מוהר

אביב שהיתה עדיין קטנה. קטעים מן ה-
ביוגרפיה שלו נשתלבו בכמה מספריו ואין
הוא נוטה לדבר עליהם עתה, אלא מעדיף
לציין כמה דברים שהשפיעו ועיצבו רבים
מבני דורו, "היתה הילדות, בין מצוקה לי-
עוני, בחולות. היה המאבק נגד הבריטים,
ועימו תחושת הכוח שגדלה. היתה מלחמת
העולם השניה והמאבק האנטי-פאשיסטי ש-
בראשו, איכשהו, היה דגל אדום. וזה מתקשר
גם עם תנועת הנוער. רובם של הסופרים
בני הדור ההוא באו מן השומר-הצעיר ומן
המחנות-העולים. המלחמה סגרה אותנו כאן,
ומיד אחריה החל המאבק האלים בארץ. כל
שנות הארבעים היינו עם הראש באדמת ה-
ארץ, וזה הבדל חשוב מן הדור שבא אחר-
כך. גוסף על כך רובנו איננו אקדמאים. גם
זה הבדל בין שני הדורות. בדור שלנו לא
תמצא מבקר כמעט שמקצועו בכך, והצד
התיאורטי היה חלש.

"יש גם צד של פעילות ציבורית האופייני
לדור שלי יותר מאשר לדור שבא אחריו.
יוהר הלך לכנסת, חלק גדול מן הפובליציס-
טיקה בעיתונות נכתבת בידי אנשי הדור ה-
זה, מגד, גורי, ברטוב, גלאי ואני. הדור שלי
מעורה יותר ואף מבין יותר בבעיות בטחון
גיות, למשל. מדוע? זה נובע מן הסוציו-
לוגיה של הספרות. גדלנו בקיבוץ ובפלמ"ח,
וכל אחד היה ער, כהבר קולקטיבי, לבעיות
בטחון שוטפות. היינו באותו קורס, או ב-
אותו אהל, עם אנשים שהיו אחר-כך ה-
צמרת הפיקודית של צה"ל. ויש חברות אישיות
פשוטות עם רבין, ברלב, דרו, גנדי ואחרים.
זה לא שהספרות רצה אל המימסה, זה חב-
רים שגדלו יחד. לסופרי שנות החמישים נר-
השישים, לעומת זאת, לא היה מגע עם הכ-
רעות בטחוניות, לגביהם היה הצבא לא פעם
מיטרה, בזבוז זמן. כשהלכנו בני דורי לבריגדה
היתה לכך משמעות, אבל היום לגימנוסיס
בעיר שיש לו נטיות ספרותיות הצבא הוא
צרה, בזבוז, מימסה, מה שאתה לא רוצה.
וזה הבדל גדול מאוד.

"הקשר הטבעי שלנו היה עם קבוצת
שלונסקי-אלתרמן. לא היתה התנגשות דורות
או, מפני שאנחנו היינו משהו אחר לגמרי.
שלונסקי התקרב לשומר הצעיר עוד לפני
שהתחלנו להדפיס. הוא ערך דפים לספרות
בבטאון השומר הצעיר, אחרי שטורים נפסקו.
שם הדפסתי את הסיפור הראשון שלי,
רומבה הרימי רגלי, משהו מחיי הפושטקים
של תל-אביב. תמיד אהבתי את הפרבר,
שלהתי או שלושה שירים וסיפור, אך רק
הסיפור נדפס. אולי משום כך אני מספר
ולא משורר."

משה שמיר נכנס אל הספרות העברית ב-
סערה וכבש במהירות את קהל הקוראים.
שש שנים אחרי שהופיע ספרו הראשון כבר
זכה בפרס ביאליק. במשך השנים הללו הו-
פיעו ארבעה רומנים פרי עטו, רומן מדי שני
תיים. אז, הוא אומר, היה לו כוח. הוא מעי-
דיף לשוחח על הספרים שיצאו עתה, ולהתי-
רכו בצד הספרותי בלי להתעכב הרבה על
פעילותו הציבורית.

כ ינוס הכתבים. חצי היובל, והיותו
של שמיר אחד הבולטים והחשובים ב-
סופרינו. הם כמדומני עילה מספקת לחטוף
עימו שיחה. עם זאת קשה להתעלם מכמה
בעיות לא-נעימות, שהרי משה שמיר שייך
לדור הפלמ"ח או דור בארץ, ובידוע עסקיו
של דור זה — מלבד כמה יוצאים מן הכלל
שאר פלא הוא כי נתגלגלו אליו — מצויים
בימינו בשפל המדרגה, שכן הגזק שגרם ל-
ספרות העברית כבר הוכח בעליל. מצבו של
שמיר גרוע ממצבם של רבים מבני דורו,
מאחר שהתגלה בשנים האחרונות כראקציונר
פאשיסט שעבר עליו הכלת, כלומר כאיש
תנועת ארץ-ישראל השלמה, ולכן הוא באמת
"אאוט", "אאוט" לחלוטין. יכול אולי מי-
שהו למצוא נחמה בכך שעורך, "מאזניים"
נמצא מחוץ למימסד הספרותי האמיתי,
אך זאת רק נחמה פורתא, העיקר הוא כידוע
מה אומרת הביקורת הצעירה, והביקורת ה-
צעירה, נהיה גלויים, מתמירה, מתמירה מאוד.
הצרה היא שהציבור, המורכב כידוע מהדור-
נות, מתערב אף הוא בעניינים, במקום ל-
הניחם, כפי שמן הדין היה שיעשה, בדיה
של הבקורת, והריהו מכשיל מבצעים גדולים
ועצומים שאין הוא יורד כלל לעומקם. אומי-
רים לו מסבירים לו, בסבלנות רבה, ברוך
כמעט: "אתה נהנה ממצלולים מאולצים,
שרירותיים, חסרי-משמעות", והוא בשלו,
דבר אל הקיר! ופעמים, אחרי ביקורת קט-
לנית יתחובה בכשרוף מגיע מכתב מן ה-
קורא האלמוני; נהנה, האידיטו! ואין זה
משנה אם את נתן אלחרמן מנסים לקעקע,
או את נתן נר, הציבור מכשיל, הציבור יכשיל.
בעניין שמיר חושף הציבור נקודת-תורפה
אחרת: הוא אוהב לקרוא רומנים. תמיד אהב.
ורומנים זה עניין קשה. הביקורת הצעירה
אינה כותבת רומנים, ואיש אינו דורש זאת
מידה כי על-כן ביקורת היא. אך גם הספ-
רות הצעירה, החשובה מאוד בעיני הביקורת
הצעירה, אף היא כמעט אינה כותבת
רומנים. ספורים קצרים, אלגוריים, כן; רי-
מנים רחבי-היקף לא, כמעט לא. אין הדב-
רים נאמרים לגנותה של ספרותנו הצעירה,
באמת לא. אך רצוי להזכיר כי רוב הישגיה
הם בשטח הסיפור הקצר, בעוד שרבים מ-
סופרי דור הפלמ"ח וכשלו — אם לקבל את
חזות-דעתה של הביקורת הצעירה — בנס-
יונות להתמודד עם הרומן, שהוא שטח אחר
לגמרי, עם קני-מידה אחרים ותביעות אחרות,
מורכבות יותר אולי.

על-כל-פנים הסקנדל סקנדל הוא, וספרי
משה שמיר, שזכו בפרסים ספרותיים, יצאו
במהדורות רבות ותורגמו ללשונות רבות,
יוצאים עתה שוב במהדורה יפהפיה ובהוצאה
מכובדת שטרחה עליהם הרבה ולא חסכה
ממון.
וכדי בזיון וקצף.

עזיבה ושכרה

שה שמיר נולד בספטמבר 1921
בצפת, אך ילדותו עברה עליו בתל-

ואחריו, הגבול. יש לי איזה חלום שלא ית-
גשם, אמביציה לכתוב סאגה משפחתית-שב-
טית גדולה, עשרים כרכים. בכמה מספרי יש
יסוד אוטוביוגרפי, ואפשר לומר כי תחת
השמש, כמו ידיו וכי עירום אתה הם
כאילו כרכים, חלקים מתכנית שלא תצא לי
פועל.

„הגבול“ הוא בעצם ואריאציה שלישית
על נושא, מלך בשר ודם, וכבשת הרש, ו-
בעיקר קרוב, לכבשת הרש, יש שם פריצה
אל מעבר לגבול, גבר חזק אשה שבוגרת
בו, נכונות למות בידי האויב, חומות רבתי
עמום היו בלב ירושלים של לפני מלחמת
ששת-הימים. אורלן הוא במידה רבה אוריה.

„ועכשיו אני מגיע לרומן החדש שלי. הוא
בנוי כטריולוגיה, שלושה רומנים הקשורים זה
בזה, והראשון בהם, יונה מחצר זרה, יופיע,
פתח סוגריים, אני מקווה, סגור סוגריים, בי-
קרוב, בהוצאת עס-עובד. זה צריך להקיף
כמעט מאה שנה, תולדות כמה משפחות
סביב דמות מרכזית, החל בעיירה חסידית
ברוסיה הלבנה במאה שעברה ועד אמצע
שנות השישים כאן, דרך המהפכות, הקיבוץ
והעיר, ובשוליים דמויות היסטוריות קיי-
מות, זה עדיין בגדר תכנית. אני גם מקווה
להשלים ספר על אלתרמן, שיהיו בו פרי-
קים אישיים, פרקי זכרונות ופגישות, נסיון
לתאר את דמותו של האיש והמשורר ולגתח
קורים באישיותו. לאלתרמן יש השפעה יסוד-
דית על חיי תחילה היתה זאת הערצה מ-
רחוק, אחר-כך התיידדנו, התקרבונו, וזה היה
ליבני יותר עמוק, לכל בני דורי כמעט היה
יחס דומה אליו, פרט ליוהר, ששמר על איזה
ריחוק. הוא גם היה נבדל מאיתנו, ובכלל
הוא מיוחד מאוד, ואי-אפשר למשל לחקות
אותו. הוא בן לדור העליה השניה, אגחנו
ברובנו בני השלישית או סוף השניה, וזה
הבדל. הם היו צעירים שקיבלו חינוך ב-
בתים יוצאים מן הכלל, ספוגי תרבות ו-
עבריות, ושקסם להם הנוף ופרת-הבר של
הארץ, אצלו יש לזה התגלות לירית מאוד,
אצלי זה בתוך פרספקטיבה אפית יותר. לי-
דעתי יוהר קרוב מאוד לברל כצנלסון. תקרא
איגרות של ברל ותחשוב שאלה מונולוגים
של יוהר. אלה שאומרים כי הוא הושפע
מגנסין עושים לעצמם מלאכה קלה. את
מה שכתב יחיעם וייץ אתה מכיר? זה יוהר.
אצלנו נכנסה כבר טרמינולוגיה אירופית יותר,
והיו השפעות של ספרות גרמנית, מאן, וסרמן,
ורפל.

שינוי בטעם

ני יודע שיש גישה מסוימת
בביקורת הצעירה, ואולי גם בחוגים
אקדמאיים, שאינה מחשיבה במיוחד את ה-
הישגים הספרותיים של דור בארץ. ברשימת
זכרון על יוסף אריכא, ב„מאזניים“ האחרון
אני כותב: „אם נתבונן בה (בסיפורת העב-
רית) כנמשפתה, נאמר כי שני קווי-תורשה
מתרוצצים בה, שני יצורים מתגוששים בה.
וכשם שלפעמים הם מפריים זה את זה, כך
לרוב הם בולמים זה את זה. הייצר האחד
(נאמר: יצר הטוב) מושכה אל הנסתר, אל
האלגוריה והמשל, אל החזון והסמל. מאי-
קא-משמע-לן? היא שואלת. היצר השני
(נאמר: יצר הרע) מושכה אל החומר העכור
של ההווה הממשית, אל הנגלה והנימוש,
אל הגשמי והמציאותי. מאי כולי האי? היא
שואלת. איז שני היצרים הללו מתחלקים

בה לפי סופרים ואף לא לפי להקותיהם. יש
ותמצא את ההתגוששות בלב יצירתו של
סופר אחד. אף-על-פי-כן ניכרות נטיות, ניי-
כרת אסכולת של חתימה אל המציאות מזה,
וניכרת אסכולה של פרישה מן המציאות מזה,
ואם לטעמכם, אסכים: כיתה נמוכה מול היתה
גבוהה. ואם ישאל השואל כיצד עומדים ה-
דברים היום, ידו של מי על העליונה כיום,
ומי הוא — כנגד זה — הזקוק לרחמים —
לחיסום, על-כרחנו שחסידי ה"לך-הנפש"
ידם היום על העליונה ואילו אסכולת
מראה העיניים ידה היום על התח-
תונה. הענף הריאליסטי בסיפורת שלנו נתון
בעמדה של הצטדקות והמהוללים שבהי-
שגי הפרוזה העברית בשנים האחרונות נר-
טים מן הריאליזם והלאה, זה המצב. אני
חייב להניח שאולי זה נכון, אולי אחרי עגנון
והזו יש נפילה בפרוזה או אחרי יוהר.
מכיוון שאני חושב שזה לא נכון, עלי ל-
הסביר מדוע זה נראה כך, ובכך, הפרישה
מן הריאליזם שקרתה בכל התחומים ובכל
(המשך בעמוד 35)

כזה, אם כי הסיפור של ינאי, שלומית ושמי
עון בן-שטח הרשים אותי כבר כאשר קראתי
אותו בגיל 15. בספר האגדה, שנים אחדות
אחרי קום המדינה, הגיע יום קטנות, היו
אכזבות, התברר כי השלטון היהודי שלמענו
לחמנו דומה לשאר השלטונות, בא בתבי-
עות, מצר צעדים, עומד למעלה וכדומה.
והיה צורך לבטא את העניין הזה, תיפשי
דוגמה היסטורית, המראה את העם, שטל
השחרור עודנו על שפתיו, והשלטון שהנהיג
אותו אל החירות כבר נהפך לשלטון פרוב-
למטי, מדינו עריץ. באותו זמן נתגלו המגיי-
לות הגנונות, והן מפורשות כפרי-רוחם של
מתנגדי ינאי שברחו מפניו אל המדבר. ספ-
ריית פועלים איפשרה לי אז לשבת בירוש-
לים חצי-שנה, למדתי שם, נעזרתי, וזה היה
מעניין מאוד.

„דווקא פרופסור קלויזנר, שהעניק לי את
פרס אוסישקין, יצא, מכילי מרוב זעם על
הספר, ראה בו חילול דמותו של ינאי ואף
כתב חוברת נגד הספר. הספר הצליח מאוד,
אולי מפני שרצו לקרוא על ממלכתיות יתו-
דית, ואומרים כי מתחת לפני השטח היתה
בספר הערצה ודבקות בתקופה, על אף ה-
ביקורת. זה גם הספר המחורגם ביותר שלי.

רומן חדש

ש טעם לקשור, למלך בשר ודם
את, כבשת הרש' שנכתב אחריו, וגם
הוא קשור במלך, עריצות וכו', ניסיתי שם
להשתחרר מן הצדדים החיצוניים של מלך
בשר ודם' כמו הסגנון, ההיקף הגדול והפנורמה
ההיסטורית הרחבה, כתבתי נובלה, או רומן
קצר, הקצר ביותר שלי, והוא כתוב כאילו
אוריה בעצמו כותב אותו. כדי לא לחזור על
סגנון היסטורי ארכאי המצאתי מעין, קונץ,
שהספר נכתב חיתית ותורגם לעברית בי-
מינו. אחרי, כבשת הרש' יצא, כי עירום אתה'

והיה נחלת רבים. היה כנראה צמאון לספר
המתאר את הצעיר הישראלי ואת חייו, ו-
נראה שרבים מצאו בו את מה שחיפשו. ה-
פופולאריות שלו עלתה אף על זו של מלך
בשר ודם, והוא קיבל את פרס ברנר. זה לא
רומן ולא קובץ סיפורים. היו לי לבטים
קשים מאוד בכתיבתו, כי רצייתי והשתדלתי
להימנע מסנטימנטליות: יצא מה שיצא. עכשיו
עושים מזה סרט לטלוויזיה. זה הספר האחרון
שחשבתי כי אפשר לעשות ממנו סרט. אך
שוכנעתי וכתבתי תסריט עם דברים חדשים,
ואני מקווה שיהיה בו-משהו מן הספר. מבט
על תקופה ועל דור, אך מתוך הצניעות של
מבט על איש אחד שאין בו יומרות לגדלות
מיוחדת, או עמקות מיוחדת, או טרגדיה מיו-
חדת.

„מלך בשר ודם“ יצא בינואר 1954. הוא
עודר השתוממות, תמונו שצבר כותב על
היסטוריה, בית שני, בסגנון מישגאלי, אולם
עניין ההיסטוריה והארכיאולוגיה, ודווקא ימי
בית שני היו טבועים בדמי, ובדור בכלל,
והיו חלק מראיית הארץ, סיפורי הראשונים,
שנכתבו כשהייתי מדיין בתנועה ואחר-כך
היו על נושאים תנ"כיים, בנוי על העקדה,
הרדיפה על אבנר ועשהאל, צדקה ממני
על יהודה ותמר, בתקופת, ילקוט הרעים,
ניסיונו להתחיל בירחון ספרותי, דף חדש,
ושם פרסמתי סיפור, על סוסו בשבת, על
אלישע בן אבויה ורבי מאיר, כולו בנוסח
התקופה. הטיפול בחומר היסטורי לא היה
בעצם מפתיע.

„בספר היה יותר מזה, כל השנים אני
רוצה להגיע לפרוזה הנובעת מעצב מסויים
ונותנת ביטוי לדמות מסויימת ועם זאת מסור-
גלת לשפות אותם על רקע המציאות, כלומר
להקיף הרבה דמויות ומצבים, במידה רבה
לפי הרגם של הרומן הקלאסי, אולי לא הייתי
מוכן ולא הייתי די חזק להקיף מרחב כזה
ברומן על ההווה, ואולי הייתי זקוק לעזרת
הרקע ההיסטורי כדי להגיע לרומן פנורמי

„כתחילה פרסמתי סיפורים קצרים, פה ו-
שם, הוא הלך בשדות“ נכתב בשנים 1946—
1947, בקיבוץ, בשעות של לא יום ולא לילה,
בשבתות, בחצאי-חופשות. לקיבוץ היה יחס
כפול לסיפורי הראשונים. כל יום ששי ש-
הופיע בו סיפור שלי ב„על המשמר“, היתה
בערב שיחה על הסיפור, ועל-פירוב היו
ממסמרים אותי אל הקיר. הסיפורים היו רי-
אליטניים, הראו שיש גם מריבות בקיבוץ
וכדומה, ולקיבוץ היה קשה לעכל זאת. רוב
החברים שלי כתבו אז כאילו עומדת העדה
— הקיבוץ, הגדוד — ומציצה מעל כחפם.
הסיפורים הקצרים האלה לא כונסו. הרומן
נגמר איכשהו, ומסרתי אותו לידי טוב ו-
עורך מסור שאינני יכול לתאר לעצמי את
התחלתי בכתיבה בלעדיו, דוד הנגבי, העורך
מספריית פועלים. הם החליטו להדפיס את
הספר, באותו זמן החליטו לשלוח אותי ואת
אשתי לאנגליה. הכל כבר היה מוכן לנסיעה,
אבל הרגשנו שאיננו בטוחים אם נרצה ל-
המשיך בקיבוץ. במקום לנסוע עזבנו את
המשק, לפני הנסיעה, בתמימות האופיינית
לשנת 1948. זה היה או שוק עצום, ובקיבוץ
— משמרה-העמק — זה התקבל רע מאוד.
הספר היה כבר לפני כריכה, בגלל עיובתי
הוחלט לא להוציאו. האמת היא גם שחזן,
מקיבוצי, לא התלהב מהספר וטען כי אין
בו די חיוב וכי לא יוכל לתת אותו לבתו
לקרוא אותו ולהתחנך עליו. לי היה מובן
לגמרי שלא מוציאים את הספר, לא התרעמתי,
ראיתי בכך מחיר סביר בעד הבגידה. אבל
היתה לי הרגשה שכדאי להציל כמה עותקים.
ביקשתי רשות, ונתנו הוראה לכריכה לתת
לי שישה עותקים אסופים. כרכתי אותם, שלח
תי אחד להורי, אחד נשאר אצלי, ואת השאר
שלחתי לעגנון, הוו, שלונסקי ואלתרמן. הם
היו בעיני הסיפיים של הספרות העברית.

„בדצמבר 1947 כבר היו קרבות, והיתה
אווירה אחרת בארץ. הייתי אז עורך „במה-
נה“, והקאמרי פנה אלי וביקש מחזה. נתתי
את הספר למילוא, והוא חזר אלי ואמר ש-
אעבוד על זה מפני שעושים הצגה. הקאמרי
כתב לספריית פועלים וביקש שהספר יופיע,
והם החליטו להוציאו. בינואר נהרג אחי,
ולפי בקשתי הדביקו למהדורה הראשונה דף
ובו הקדשה לאחי.

„הספר יצא, וזאת היתה הצלחה מיידית
עצומה: פלמ"ח, חברה, נוף הארץ, אורי,
הפרמיירה בקאמרי היתה במאן, היתה זו
הפרמיירה הראשונה במדינת ישראל. שקמה
כמה ימים קודם. זה היה במוגרבי למטה. בי-
ספטמבר הודיעו לי מירושלים, שכבר לא
היתה נצורה ושנסעו אליה בדרך בורמה, ש-
אני מוזמן לקבל את פרס אוסישקין. כשנודע
הדבר שלח לי דוד הנגבי מברק-ברכה קצר:
ברכות. חזן, ועוד כמה מלים. כשנפגשנו
אחר-כך, הסביר לי כי התכוון לומר: מה
יגיד חזן?

קשר להיסטוריה

רור שכיום לא הייתי כותב
„ספר כזה. מצד שני, יש בו משהו ש-
אולי לא היינו רוצים לומר עליו. יש דבר
אחד שהייתי רוצה לומר לגביה, מקובל כיום
לראות בו ספר של הירואיזם, פטרויטיזם ו-
פיאור הנוער העברי. אני חושב שזה נובע
מטעות-ראיה הקשורה בדברים אחרים, אולי
ההצגה, הסרט, ולא הספר. ואולי מפני שיש
איוז דעה קדומה על התקופה היא כולה.
לדעתי הספר הוא אה נאמן לספרי הצעיר
המתלבט, שהיו בספרות העברית לפני, ו-
שישנם בה עד היום. אורי, שהתחנך מחוץ
לביה, חזר ומוצא משפחה הרוסה. הוא
מחפש שרשים, יש לו חשבונות נפשיים עם
הוריו, פער הדורות קיים שם בתרופות. מותר
ברומן הוא משהו בסימן של התאבדות, חיי-
פוש אתר המוות כהענשה עצמית. זה רחוק
מלהיות שירי-הילה לגיבור. לכן ראו בו אז
ספר פרובלמטי של ביקורת שלילית. רק
היום הוא נראה כמלא אהבת הקיבוץ. אלמנט
נוסף שלא היה אהוב אז הוא רגש האשמה
של דור ההורים.

„ההצגה האפילה קצת על הרומן, הוצגה
שלוש פעמים. אבל בסך הכל הספר עשה את
שלו, ועל ערכו כיום לא לי לשפוט.
„הספר השני בשלישיה המופיעה עכשין
הוא, כמו ידיו. הוא הופיע ב-1952, ושני-
תיים לפני הופיע, תחת השמש, רומן שאני
מחשיב אותו מאוד. כמו ידיו, נועד להיות
ספר זכרון אישי מאוד, למשפחה, לקרובים
ולידידים. הוא נקרא גם, פרקי אליקי כי כך
נכתב וגם פורסם, כפרקים בודדים. דוד ה-
נגבי, התעקש להוציאו כספר. אני לא רציני
לראות בו ספרות ועמדתי על כך שייצא
בפורמאט אחר מזה שהיה מקובל אז בספריית
פועלים. לספר הזה קרה מזה שקרה לחברים
מספרים על ג'ימי, הוא הדל להיות אישי

משה שמיר

(המשך מעמוד 11)

העולם (תראה את ההבדל בין טנסי וויליאמס ואלבי או פינטר) חוללה שינוי בטעם. אצלנו חל שינוי גוסף, ואחרי שנות הארבעים, שבהן היתה התלהבות והסתערות אל ה־ארץ ונופה, באה בריחה מן המציאות ואי־שביעות־רצון מן המדינה. בעולם של היום, הסטודנט האינטלקטואל הוא גיבור התקופה, ואילו אז היה זה גיבור „למי צלצלו הפע־מונים” של האמינגווי: לוחם, מהפכן, נאמן, מקריב עצמו, יודע דרכו. בימינו הגיבור הוא מופנם, קפא, קאמי, הרגשה ניכרה, היטר קומוני־קציה. בעיני גיבורי תש״ח פירוש תוסר־הקומוניקציה היה שמכשיר־הקשר אינו עובד, אך הם יודעים מה לי־עשות; כיום הבעיה היא ש־יש יותר מדי קשר, או תק־שורת, אך אין הידברות. ה־טעם של היום ניתק מחיי התקופה ההיא, מביט החוצה ומקורב יותר לאופנות בין־לאומיות. בסך־הכל אני חושב שפסק־הדין החמור הזה מוט־עה וגם האופנה של הסיפור החטטני המופנם תחלוף, ויש כבר סימנים לכך. אני חושב שבשום ספרות לא יכול לה־יות תחליף לזרם מרכזי ריא־ליסטי. ספרות שאין לה זרם כזה אין לה קיום ואין לה המ־שך.

„יש אצלנו נטיה, שהיא גי־לוי של צרות־אופק, לבטא הבנה בספרות בכך שמחפ־שים שניים שלשה שיאים ו־מבטלים את כל השאר. אנו חוגגים את ביאליק אך מוני־חים את טשרניחובסקי, שהוא משורר ענק. וכך אנו נעשים עניים יותר. מספר נפלא כמו אשר ברש, משורר כמו יהודה קרני, ש. בן־ציון, נס שזוכ־רים איכשהו את דבורה בא־רון, והרי כל סיפור שלה הוא פנינה.

דברים המוכיחים את עצמם

ש תשתית מסויימת שבה נפגשות כל ה־כתיבות, ממכתב ועד רומן, והיא — יש על זה מסה נה־דרת של שטיינברג — הפסוק־היכולת לעצב משפט חי. ב־תשתיתה של כל פרוזה מצויה היכולת לעצב עולם, עם זמנו ומקומו, העומד מחוץ לעדות של הסופר. כוחה של הפרוזה בזה שהדברים מוכיחים את עצמם בתוך הדף, ושנוצר עולם אמין למרות ההצהרה שהכל בדוי. ברומן, גוסף על הקשרים בין משפטים וקט־עים, יש הקשרים בין העול־מות וזה ההיקף שלו הרומן, דיבוי הדמויות, העלילה ה־מסובכת. אולי מבחינה טכ־נית רומן הוא כל סיפור ש־יש בו יותר ממאה עמוד; או משהו דומה, אך לדעתי ה־

ייחוד בו הוא שיש בו יותר מעולם אחד, ובין העולמות יש חיבורים.

„יש לי נטיה כל השנים ל־ספר פרקים לא כל־כך חשו־בים מן העולמות הללו, ו־להניח את השאר לקורא. בכ־לל, זאת מלאכה קשה. תמיד רציתי לכתוב רומנים. כש־כתבתי סיפורים קצרים ידעתי שאכתוב רומנים. הסופרים ה־זרים שהשפיעו עלי, המינגווי, וולף, סטיינבק, אחרי־כך ג'ויס, וכמובן הרוסים הגדולים. כ־לם כתבו רומנים, והיה ברור שלזה אני שואף. לפני, הוא הלך בשדות ניסית־לכתוב רומן ויצא מין סיפור ארוך, וגנותיו. לידתו של ספר היא בת שנים רבות. אין לי כמעט ספר שלא חשבתי עליו שנים רבות קודם. כדי להספיק לג־מור את ההתחלות שיש לי היום, הכתובות בפתקים ו־בהתחלות של מחברות. נחו־צות לי עוד מאה שנה. אספ־תי למשל חומר על הרמב״ם, רציתי לכתוב על מסע הצלב השני, תקופה נהדרת, אבל כבר לא אעשה זאת.

לא המשכתי לפרסם בקצב שבו התחלתי. בשנות השישים עסקתי בתיאטרון, 4—5 מח־זות, וגם זה גוזל זמן. היו גם נסיעות לחוץ־לארץ. אבל בסך הכל הבעיה שלי היא לא חו־סר פוריות אלא להתרכז קצת בעבודה רצינית. אני מקווה ש — איך אומר גורי, פור־טים את העשירות האחרונות — אספיק עוד שניים שלושה דברים.

„אני כותב כל יום, בבוקר. כתיבה זה כמו יציאה אל ארץ לא נודעת, או אל עיר שיש לך מכרים בה, ושמת פתות או יותר מה קרה להם אבל אינך יודע בדיוק. וקורים כל מיני דברים. למשל, ברומן שיופיע, הגיבור הוא כנר, ו־היה ברור לי שהוא ינגן ב־רביעה בתל־אביב. כשהגע־תי לפרק הזה באתי איתו לקונצרט ונתעוררה השאלה: עם מי הוא ינגן? תיארתי את הנגנים וסיפרתי פרטים עלי־הם. וזה כמובן נקשר למשהו, וכך זה נוצר. אחת הבעיות הקשות היא אם תופסים מה אתה רוצה לומר, כי הסכנה היא לומר יותר מדי, ואם אתה אומר מעט אתה חושש שלא יבינו. לפעמים אתה לא מע־ריך די מה שכתבת, כי חסר לך יסוד ההפתעה שיש ל־קורא. מעבודת העריכה ב־מאזניים אני לומד הרבה, ומגלה לפעמים אצל סופר שגיאות האופייניות לי.

„נדמה לי שאין די רומנים עבריים לקרוא. אם יוצאים 6—10 בשנה, זאת כבר שנה טובה, אך זה מעט. רוב ה־רומנים היוצאים מתורגמים. בעולם היחס הפוך. ומכיון שזהו המצב, יש לאחל למשה שמיר הצלחה בספרו החדש ולצפות.